

Звіт про результати науково-дослідної роботи
на історичному факультеті Харківського національного університету
ім. В. Н. Каразіна за 2011 р.

Іващенко В. Ю., Миколенко Д. В.

2011 р. був для історичного факультету надзвичайно продуктивним: за кількома параметрами, зокрема, щодо обсягів друкованої продукції та участі в конференціях, факультет має найвищі показники за останні десять років. Водночас слід відзначити не лише успіхи, але й деякі проблемні моменти, визначити перспективні напрямки розвитку факультету. З цією метою були проаналізовані результати наукової діяльності факультету за різними параметрами – як кількісними, так і якісними, у тому числі шляхом порівняння із попередніми роками.

Вже традиційно факультет в цілому та окремі кафедри мають високий рейтинг серед кафедр гуманітарного профілю університету (у рейтинговому списку 49 кафедр такого профілю): кафедра історії стародавнього світу та середніх віків посіла перше місце; кафедра історіографії, джерелознавства та археології – друге місце; кафедра історії Росії – четверте місце; кафедра нової та новітньої історії – шосте місце; кафедра історії України – дев'яте місце. Звертаємо увагу той факт, що останні п'ять років перші місця рейтингу поділяли між собою кафедра стародавнього світу та середніх віків (завідувач – проф. С. Б. Сорочан) і кафедра історіографії, джерелознавства та археології (завідувач – проф. С. І. Посохов).

Упродовж 2011 р. було здійснено аналіз наукової діяльності кафедр, зокрема, шляхом уточнення планових наукових тем кафедр та їх обговорення на засіданнях Ради факультету, а також розпочато процес перереєстрації нових (або уточнених) наукових тем. Обговорення тем дозволило не лише підвести певні підсумки наукової діяльності кафедр, а й визначити нові обрії. Подальшу розмову у цьому напрямку доцільно продовжувати і надалі, зокрема, у межах методологічних семінарів, які з 2010 р. проводяться на факультеті регулярно.

У 2011 р. на факультеті було видано 3 вісники, у тому числі спеціальний випуск «Вісника ХНУ. Серія «Історія» (вип. 44), присвячений історії повсякденності, за результатами проведеної в 2010 р. спільної із Інститутом історії НАНУ конференції; 10 збірників наукових праць, довідників, брошур, путівників, буклетів, серед яких слід відзначити чергові випуски «Древностей» (вип. 10), «Дриновського збірника» (т. 4),

«Актуальних проблем вітчизняної та всесвітньої історії» (вип. 14) та ін., збірку праць проф. Ю. О. Голубкіна, до якої увійшли і присвячені йому спогади, а також біографічний словник «Иностранные профессора российских университетов (вторая половина XVIII – первая треть XIX в.)», серед укладачів якого доц. В. Ю. Іващенко та проф. С. І. Посохов (М.: РОССПЭН, 2011). Абсолютним рекордом для факультету, порівняно із попередніми роками, є публікація 17 наукових та науково-популярних монографій, або розділів у колективних монографіях. Особливо відзначимо наукові монографії: доц. Л. Ю. Посохової «На перехресті культур, традицій, епох: православні колеґіуми України наприкінці XVII – на початку XIX ст.» (Х., 2011), проф. О. Д. Капліна «Славянофилы, их сподвижники и последователи» (М.: Институт русской цивилизации, 2011), доц. В. І. Бутенко «Кооперація, селянин, держава. Історія сільськогосподарської кооперації українського села періоду НЕПу» (Х., 2010), А. М. Токарева «Становление официальной идеологии принцепата императора Августа» (Х., 2011). За участі проф. С. Б. Сорочана та доц. А. М. Домановського вийшов друком підручник із грифом МОН «Історія Візантії. Вступ до візантиністики» (Львів: Вид-во «Апріорі», 2011) та п'ять навчальних посібників: «Византия. Парадигмы быта, сознания и культуры» (Х., 2011) проф. С. Б. Сорочана, який, до речі, здобув престижну Макар'євську премію; «Университетская идея в Российской империи XVIII – начала XX века: антология», одним із укладачів якої став проф. С. І. Посохов (М.: РОССПЭН, 2011), «Македонське питання у 1878 – 1919 рр.» (Х., 2011) доц. Д. В. Миколенка, «Історія України від найдавніших часів до сьогодення» (Х., 2011) проф. В. В. Калініченка та навчальний посібник англійською мовою з історії України для іноземних студентів (Х., 2011) за участі проф. С. М. Куделка. Останні два посібника також мають гриф МОН. Також вийшов друком бібліографічний покажчик «Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток» (Х., 2011), науковими редакторами якого стали проф. С. М. Куделко, доц. О. Г. Павлова. Крім того, було опубліковано 8 навчально-методичних видань, 246 статей (для порівняння – за увесь у період з 1998 по 2003 рр. було видано 372 статті) та 107 тез доповідей. Водночас, слід відзначити, що на тлі зростання загальної кількості видань, скоротилася частка публікацій, що з'явилися за кордоном: 45 статей проти 60 в 2010 р. При цьому лише 6 статей було опубліковано у престижних виданнях гуманітарного профілю: «Адам и Ева. Альманах гендерной истории» (доц. В. Ю. Іващенко), «Диалог со временем» (проф. С. І. Посохов) «Мир историка: историографический сборник» (проф. С. І. Посохов), «Списание на БАН» (доц. С. Ю. Страшнюк), «Bonner Beitr?ge zur Vor-und Fr?hgeschichte Arch?ologie» (доц. М. В. Любичев), «Studia **internationalia**» (проф. О. Д. Каплін).

У 2011 р. співробітники та аспіранти факультету опублікували наукової та навчально-методичної продукції загальним обсягом 496, 21 друк. арк. (у 2010 р. цей показник дорівнювався 244,16 умов. друк. арк., у 2009 р. – 236 друк. арк.). Розподіл обсягу друкованої продукції по кафедрах виглядає

наступним чином: 172,73 друк. арк. – кафедра стародавнього світу та середніх віків (серед лідерів – доц. А. М. Домановський, проф. С. Б. Сорочан, ст. викл. А. М. Токарєв); 119,45 друк. арк. – кафедра історіографії, джерелознавства та археології (відзначимо внесок проф. О. Д. Капліна, проф. С. М. Куделко, проф. С. І. Посохова); 107,5 друк. арк. – кафедра історії України (серед лідерів – доц. Д. В. Журавльов, доц. Л. Ю. Посохова); 42,75 друк. арк. – кафедра історії Росії (відзначимо внесок проф. В. М. Духопельникова та доц. С. В. Потрошкова); 25,4 друк. арк. – кафедра нової та новітньої історії (серед лідерів – доц. Д. В. Миколенко та проф. О. О. Чувпило). Досить помітним є внесок Музею археології та етнографії Слобідської України (28,38 друк. арк.). Вочевидь, що кількість не повинна бути самоціллю, і з часом вона має переходити в якість, певними маркерами якої можуть слугувати публікації у престижних виданнях, поява рецензій, участь у конкурсі наукових праць, нагороди тощо. У 2011 р. з'явилися позитивні відгуки на наукову продукцію викладачів кафедри стародавнього світу та середніх віків і кафедри історіографії, джерелознавства та археології; кількома нагородами була відзначена праця проф. С. Б. Сорочана. Зрозуміло, що якісні зміни потребують значних зусиль і часу, а також нових форм презентації своєї роботи. Одним із можливих шляхів популяризації наукових досягнень науковців факультету є модернізація факультетського сайту, зокрема, кафедральних сторінок, які мають презентувати, у тому числі, і наукову продукцію кафедр.

У минулому році факультет виступив організатором та співорганізатором 12 конференцій, симпозіумів, семінарів, круглих столів, презентацій: Науково-практичного семінару «Музейна педагогіка у Харкові: досвід і перспективи розвитку» (II Луньовські читання); Міжнародного симпозіуму «Фракійські землі та Північне Причорномор'я в античну добу» (спільно з Інститутом всесвітньої історії РАН); Наукової конференції-презентації «Проблеми дослідження та охорони культурно-історичної спадщини України» (спільно з Харківським історико-археологічним товариством) та ін. Вже традиційними стали наукові конференції для школярів: «Різдвяні читання» наукового товариства «Нартекс», яку проводить кафедра стародавнього світу та середніх віків, та «Воєнне минуле рідного краю», організатором якої виступає кафедра історії Росії.

Співробітники та аспіранти факультету взяли участь у роботі 178 конференцій (у 2011 р. – 173, у 2010 р. – 137), більшість з яких мала міжнародний статус. Географічно – це Російська Федерація, Словаччина, ФРН, Казахстан, Вірменія, Туркменістан, Білорусь, Латвія. Найбільшу активність виявили кафедра стародавнього світу та середніх віків (63 конференції) та кафедра історіографії, джерелознавства та археології (43 конференції), а за індивідуальними показниками – проф. С. М. Куделко (10 конференцій), доц. А. М. Домановський (10 конференцій),

проф. С. І. Посохов (9 конференцій), проф. О. Д. Каплін (9 конференцій), проф. С. Б. Сорочан (7 конференцій).

Зусиллями співробітників факультету в 2011 р. було організовано 22 виставки: фотовиставки на факультеті; археологічні виставки у Харкові, Ізюмі, Святогірській лаврі, Червоному Донці; виставки з історії освіти в Музеї історії Харківського університету. Найбільш масштабними були археологічна виставка, присвячена 90-річчю проф. Б. А. Шрамка у приміщенні Музею археології та етнографії України, виставка-презентація за результатами археологічного польового сезону 2011 р. у Харківській, Полтавській області та Криму та виставка до Дня архівіста «'Увага! Показує Харків': з історії харківського телебачення за матеріалами Державного архіву Харківської області, Центрального державного науково-технічного архіву України та Харківської обласної державної телерадіокомпанії» у приміщенні Музею історії університету.

У 2011 р. спеціалізована вчена рада (голова – проф. В. В. Калініченко, учений секретар – доц. Д. В. Журавльов) провела 27 засідань, на яких відбувся захист 2 докторських дисертацій (одна за спеціальністю «Історія України», інша – «Всесвітня історія») та 25 кандидатських дисертацій (16 – за спеціальністю «Історія України», 9 – за спеціальністю «Всесвітня історія»).

Усі випускники аспірантури 2011 року успішно завершили навчання, а аспіранти кафедри нової та новітньої історії Ю. В. Мазурика та Є. С. Роговий захистили дисертації до закінчення терміну навчання в аспірантурі. Також відбувся захист кількох аспірантів попередніх років випуску та здобувачів: кандидатську дисертацію захистили І. С. Посохов, Т. М. Ліхачова, О. М. Тавшунський, Ю. М. Пікуль, В. С. Золотарьов, О. А. Рудь, С. Ю. Іванов, Ю. П. Селевко. Співробітник факультету С. Д. Литовченко отримав звання доцента.

Свій внесок у високі результати наукової продукції факультету зробили й наукові центри. Центр болгаристики та балканських досліджень ім. М. Дринова (директор – доц. С.Ю. Страшнюк) спільно з Болгарською АН видав 4 том «Дриновського збірника», взяв на себе організацію «Кирило-Мефодіївських читань». Лабораторія германо-слов'янської археологічної експедиції проводила розкопки поселення та могильника Війтенки (Валківський район, Харківська область) та розвідки у Нововодолазькому районі Харківської області в рамках міжнародного проекту «Інфраструктура області дніпро-донецького вододілу у пізньоримський час та на початку епохи Великого переселення народів» (спільно з Германським археологічним інститутом, Інститутом археології РАН, Інститутом археології НАНУ та ін.). У розкопках експедиції брала участь науковий співробітник Євразійського відділу Германського археологічного інституту доктор Е. Шультце;

натомість керівник експедиції доц. М. В. Любичев проходив стажування в Євразійському відділі Німецького археологічного інституту (Берлін, ФРН), доц. К. В. Мизгін як стипендіат фонду академічних обмінів DAAD проходив стажування в Інституті до- та ранньоісторичної археології Фрідріх-Вільгельм університету в м. Бонн (ФРН). Центр краєзнавства, який із цього року носить ім'я академіка П. Т. Тронька, бере участь в організації краєзнавчої конференції молодих учених, реалізує проекти щодо публікації архівних матеріалів (збірка «Латыши на Харьковщине» (Х., 2011)), краєзнавчої літератури: нарисів, довідників, путівників, покажчиків («Электротяжмаш – флагман отечественного электромашиностроения» (Х., 2011), «Харьков: справочник по названиям: 7000 улиц, площадей, скверов, районов» (Х., 2011)), Центр краєзнавства тісно співпрацює із Спілкою краєзнавців України, а його директор, проф. С. М. Куделко, є членом Президії Правління Національної спілки краєзнавців України. Чимало науковців факультету беруть участь у діяльності Харківського історико-археологічного товариства (співголови – доц. С. В. Дьячков та проф. С. І. Посохов). ХІАТ виступає одним із організаторів традиційної археологічної наукової конференції та виставки-презентації за результатами археологічного сезону «Проблеми дослідження та охорони культурно-історичної спадщини України», видає щорічник «Древности». Центр турецьких досліджень (директор – доц. О. І. Тумаков), створений у 2010 р., працює над рядом спільних україно-турецьких дослідницьких проектів, за результатами яких було організовано 3 виставки документів із фондів ДАХО та Османського архіву (Стамбул, Туреччина), дві з яких пройшли у Харкові і одна – в Ізмірі.

З метою активізації міжнародного співробітництва факультету в 2011 р. були проаналізовані наявні міжнародні договори про співробітництво, визначені пріоритетні закордонні партнери, розроблені нові робочі програми і призначені відповідальні за певний напрямок. На даний момент можна говорити про наявність кількох стратегічних партнерів: Німецький археологічний інститут, з яким співпрацює Лабораторія ГСАЕ; Болгарська АН, з якою підтримує зв'язки Центр болгаристики та балканських досліджень ім. М. Дринова; Національний дослідницький університет «Белгородський державний університет», спільно з яким проводиться студентська школа та ряд конференцій; Російський державний гуманітарний університет (готується проект спільної магістратури та діє програма академічного обміну), Німецький історичний інститут у Москві, за підтримки якого відбулися видання та презентація зазначених двох книжок з історії університетів (антологія та біографічний словник). У 2011 р. році стипендіатами інституту стали доц. В. О. Куліков та аспірант Р. Г. Любавський. Важливим також є міжнародне співробітництво, яке здійснюють окремі науковці факультету. Так, вже кілька років Т. М. Крупа бере участь у роботі Туркестанської археологічної експедиції Інституту археології імені А. Х. Маргулана (Казахстан), а в 2011 р. вона

була затверджена координатором української мережі фахівців міжнародного фонду Global Heritage Fund.

Утім, використовуються далеко не усі можливості для посилення міжнародного співробітництва (є можливість співпраці із рядом російських наукових установ, польськими університетами), тому одне із завдань, яке стоїть перед факультетом – тримати ці перспективи у полі зору і намагатися рухатися в бік їхньої реалізації.

Одночасно триває пошук партнерів в Україні, зокрема у цьому році було підписано договори про співробітництво з Інститутом історії України НАНУ, Кримським філіалом Інституту археології НАНУ, робочу програму співробітництва з Харківською обласною адміністрацією.

Поки що недостатньо інтенсивно розвивається міжфакультетське співробітництво. Одним із перших кроків у цьому напрямку можна вважати спільний із науково-дослідним Інститутом соціально-гуманітарних досліджень ХНУ проект «Викладання історії в школі: на шляху до толерантності», фінансований Міжнародним фондом «Відродження» (доц. В. Ю. Іващенко, В. О. Куликов), який завершився у 2011 р. проведенням конференції «Перспектива толерантності в українському суспільстві: проблема викладання історії».

Як і в попередні роки, важливим завданням є пошук внутрішніх і міжнародних грантів. У цьому році було продовжено фінансування з коштів державного бюджету Міністерства освіти України теми «Університетська наука й освіта в Україні в ХІХ – ХХ ст.», були отримані гранти Харківського міськвиконкому на видання літератури краєзнавчого характеру (проф. С. М. Куделко) та ряд індивідуальних грантів. Водночас у 2011 р. не було подано жодної теми до Фонду фундаментальних НДР університету, але в цілому, починаючи з 2003 р., через цей фонд пройшли сім наших тем. Як варіант активізації пошуку фінансової підтримки можна запропонувати підготовку міжкафедральних та міжфакультетських проектів, у тому числі силами наших наукових центрів, які надають нам приклади такої співпраці.

Протягом 2011 р. студентська наука на історичному факультеті, як і раніше, була тісно пов'язана з діяльністю Студентського наукового товариства (СНТ), яке об'єднує вісім наукових гуртків: історії України; історії стародавнього світу та середніх; історії Росії; археології; історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін; історії міжнародних відносин; нової та новітньої історії; університетських історій, а також політичний клуб. На сьогоднішній день запроваджено фіксоване членство в СНТ. Число членів організації становить 76 осіб (близько 20 % від загальної кількості студентів історичного факультету).

Традиційними формами роботи гуртків залишаються заслуховування доповідей та їхнє обговорення, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, проведення круглих столів із залученням фахівців інших спеціальностей. Протягом року СНТ організувало і провело чотири круглі столи: 25 лютого 2011 р. «Проблеми релігії в античному та середньовічному суспільстві»; 15 квітня 2011 р. «Історія читання – гендерний аспект» у рамках міжнародного науково-практичного семінару «Розмаїття культур: історія і соціально-комунікативна природа Книги»; 2 червня 2011 р. «Євреї в етнічній мозаїці українських земель у ХІХ – ХХІ століттях»; 31 жовтня 2011 р. «Етнополітичні проблеми Другої світової війни в Україні: наукові інтерпретації, історична пам'ять».

Одним із основних напрямів роботи СНТ залишається організація студентських конференцій та конференцій молодих учених, на яких учасники мають змогу здійснити апробацію результатів своїх досліджень, обмінятися ідеями зі своїм колегами. У 2011 р. СНТ організувало три міжнародні конференції. У роботі 64-х «Каразінських читаннях» взяли участь 273 студента, аспіранта та молодих вчених, які представляли 49 наукових та освітніх закладів різних міст України, Росії та Польщі. У «Кирило-Мефодіївських читаннях», проведених спільними зусиллями з Центром болгаристики та балканських досліджень імені М. Дринова, взяли участь 50 осіб. 29-а Міжнародна краєзнавча конференція, організована спільно з Центром краєзнавства, минулого року була представлена 104 учасниками.

З 12 по 18 вересня 2011 р. на історичному факультеті проходила ІІІ Міжнародна осіння студентська школа «Історико-культурна спадщина Єврорегіону Слобожанщина», присвячена вивченню пам'яток православної культури Харкова і області. Традиційно у роботі школи взяли участь студенти історичних факультетів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та Белгородського державного університету.

Минулого року було опубліковано п'ять збірок робіт молодих науковців, серед яких матеріали трьох міжнародних конференцій – Краєзнавчої, «Каразінських» та «Кирило-Мефодіївських читань», одного круглого столу – «Євреї в етнічній мозаїці українських земель у ХІХ–ХХІ століттях» та чотирнадцятий випуск фахового щорічника «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії». При цьому збірники тез доповідей за результатами «Кирило-Мефодіївських читань» та Краєзнавчої конференції були опубліковані на сайті історичного факультету.

Студенти історичного факультету брали участь у різноманітних конкурсах. Зокрема, студентка ІV курсу К. Єремєєва отримала друге місце на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт, а студент ІІІ курсу

О. Чеботарьов перше місце на Харківському регіональному конкурсі студентських наукових робіт.

Варто відмітити успіхи наших студентів у здобутті грантів. Так, студентка V курсу Д. Шалигіна два семестри навчається за європейською освітньою програмою «Еразмус Мундус» у Берлінському університеті імені Гумбольта (2011 – 2012 рр.); студент III курсу О. Чеботарьов у межах проекту «Віртуальний штетл» стажувався у Музеї історії польських євреїв (м. Варшава, Польща); студент IV курсу О. Шеметов за умовами канадсько-української парламентарної програми на основі гранту James & Louise Temerty Scholarship навчався у Канаді.

Відзначимо й іншу практику – відвідування студентами зарубіжних країн для роботи у бібліотеках і архівах за власною ініціативою. Саме у такий спосіб студент IV курсу С. Білоус їздив у Сербію, де збирав матеріал для наукової роботи.

Наші студенти брали участь у міжнародних конференціях за кордоном. На конференцію «Ломоносов-2011» їздило шість представників факультету. На цій конференції доповіді С. Білоуса, П. Єремєєва і К. Єремєєвої були відзначені дипломами. Також шість студентів відвідали місто Белгород для участі у конференції «Белгородский диалог». За результатами цих конференцій було опубліковано збірники матеріалів, в яких представлені роботи студентів нашого факультету.

Однак необхідно сказати, що не завжди кількісне зростання деяких показників свідчить про якісні зрушення у студентській науці. Подані до збірників тези і статті, а також праці, представлені на щорічному конкурсі студентських робіт, не завжди відповідали вимогам. Науковим керівникам необхідно більш ретельно відбирати роботи для участі у конференціях і конкурсах.

У цілому 2011 р. був для історичного факультету дуже результативним, за багатьма напрямками наукової роботи факультет має найвищі у порівнянні з попередніми роками показники, що стало можливим лише завдяки злагодженій праці усього колективу. Водночас аналіз відповідних показників виявив наявність певних проблем, вирішення яких є запорукою майбутніх успіхів.